

EYYÛBÎ DÖNEMİ BEYTÛLMAKDİS MEDRESELERİ: KURULUŞ, İŞLEYİŞ VE FONKSİYON*

Harun YILMAZ**

ÖZ: Beytulmakdis'in yaklaşık doksan yıl süren Haçlı işgalinin ardından Selâhaddîn-i Eyyûbî tarafından yeniden fethi şehrin Müslüman kimliğinin teşekkülünde en önemli dönüm noktalarından birini teşkil etmektedir. Gerek fethin hemen ardından bizzat Selâhaddîn Eyyûbî gerekse sonraki dönemlerde diğer Eyyûbî melik ve emîrleri tarafından bu amaçla şehirde özellikle vakıflar yoluyla çeşitli imar faaliyetlerinde bulunulmuştur. Bu faaliyetlerin başında ise şehirden kurulan medreseler gelmektedir. Yapı ve işlevleri itibarıyla ilmî, iktisadî ve sosyal hayatla yakından ilişkili müesseseler olan medreseler Eyyûbî melikleri tarafından ulemanın himayesi için en önemli vasıtalar olarak benimsenmiştir. Medreseler ayrıca şehre İslam dünyasının hemen her yerinden seçkin âlimlerin ve onlarla birlikte pek çok talebenin gelmesi demektir. Haçlı istilasıyla Kudüs'ü terk eden ulemanın şehre yeniden dönüşü, medreselerde ulema için ihdas edilmiş olan mütevellilik, nâzırlık, müderrislik ve müdlik gibi mansıplar yoluyla hızlı bir şekilde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Makalede bu dönemde kurulan medreselerin tarihi, önde gelen müderrisleri, şehrin dinî, ilmî ve sosyal hayatında oynadıkları rol üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kudüs, medrese, eğitim, Eyyûbîler, Beytulmakdis.

The Madrasas of Bayt Al-Maqdis during the Ayyubid period: Establishment, Operation and Function

ABSTRACT: After the Crusader occupation of Jerusalem that lasted for nearly ninety years, Salah al-Din's liberation constitutes one of the most important turning points in the formation of the Muslim identity of the city. Just after the liberation, various activities for the development of the city had been implemented especially through the establishment of Waqf foundations by Salah al-Din himself and other Ayyubid Sultans and princes of the following periods for this purpose. At the forefront of these activities was the establishment of madrasas in the city. The madrasas, which were closely related to education, economy, and social life in terms of their structures and functions, had been adopted by Ayyubid Sultans as the most important means for the patronage of the ulama or scholars. The madrasas

* Bu makale "Beytulmakdis (Kudüs ve Filistin) Vakıfları: Geçmiş, Günümüz ve Gelecek" başlıklı XVIII. Uluslararası Beytulmakdis Akademik Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul/Türkiye, harun.yilmaz@marmara.edu.tr

were also meant that elite scholars and along with them many student from almost every part of the Muslim World would come to the city. The return of scholars who had left Bayt al-Maqdis during the occupation of the Crusaders was undertaken to ensure that this process happened quickly through means of creating positions in the madrasas for them such as trusteeship, custodianship, professorship, and assistantship. This paper will focus on the history of the madrasas established during the Ayyubid period, the leading scholars employed in them, and the role these madrasas played in the religious, scholarly and social life of the city.

KEYWORDS: Jerusalem, Madrasa, education, Ayyubids, Bayt al-Maqdis.

GİRİŞ: EYYÛBÎLER DÖNEMİNDE BEYTÛLMAKDİS'İN KISA TARİHİ

Selâhaddin Eyyûbî yaklaşık seksen sekiz yıl süren Haçlı işgalinin ardından 2 Ekim 1187'de (27 Recep 583) Kudüs'ü fethetti. Haçlıların Kudüs'e girdiklerinde şehirdeki Müslümanlara yaptıkları zulüm ve işkencelere karşılık Selâhaddin'in Kudüs'ü terk eden Hristiyanlara ne kadar merhametli ve cömert davrandığından hem Müslüman hem de Hristiyan kaynakları detaylı şekilde bahseder. Modern dönem batılı tarihçiler de Selâhaddin'in hoşgörülü tavrını kaynaklarında geniş şekilde işlemişlerdir.¹

Selâhaddin Eyyûbî fethin ardından şehrin tahkimatına özel önem vermiştir. 1193'te (589) şehrin etrafına müstahkem surların inşa edilmesi ve hendeklerin kazılması emrini veren sultan bu işlerle bizzat ilgilenmiş, hatta surların inşası çalışmalarına kendisi de katılmıştı (Hillenbrand, 2015: 209). Bununla beraber Beytûlmakdis ne Selâhaddin ne de sonrasında gelen hiçbir Eyyûbî meliki tarafından siyasi ve askerî bir merkez olarak benimsenmedi. Şam'daki Eyyûbî melikleri geleneksel olarak bölgenin merkezi kabul edilen Dımaşk'ı, Mısır'daki melikler ise Kahire'yi siyasî açıdan Beytûlmakdis'ten daha önemli kabul ettiler. Sahip olduğu dinî önem ve prestij özellikle Selâhaddin sonrası dönemde Eyyûbî melikleri için Kudüs'ü Dımaşk, Kahire ve hatta sahil şehirlerinin önüne geçiremedi. Kudüs Eyyûbîler için dinî açıdan büyük önem taşısa da siyasi açıdan kritik önemi haiz bir şehir olarak değerlendirilmedi. Bu nedenle hiçbir Eyyûbî meliki Kudüs'ü idaresinin merkezi olarak benimsemedi.

Kudüs Selâhaddin tarafından fethinden 1219 (616) yılına kadar Müslümanların hakimiyeti altında kaldı. Bu tarihte meydana gelen V. Haçlı Seferi sırasında Haçlıların Kudüs'e yönelme ihtimalleri ve şehre yönelik tehditleri kuvvet kazanınca el-Melikü'l-Muazzam İsa şehrin Haçlıların eline geçme ihtimalini düşünerek surların yıkılmasını emretti. El-Muazzam bu kararı alırken şehrin Haçlıların eline geçmesi durumunda hem şehirdeki Müslümanların öldüreceklerini hem de Haçlıların müstahkem Kudüs surlarının arkasına geçtiklerinde buradan Şam'ın diğer bölgelerini tehdit edebileceklerini düşünmüştü. İstihkamları yıkılmış bir şehir ise Haçlıların işine yaramayacağı gibi şehrin olası bir işgal sonrasında geri

alınmasını daha kolay hâle getirecekti (İbn Vâsıl, 1972: IV, 32; Sibt İbnü'l-Cevzî, 1951: 8/II, 757; Hillenbrand, 2015: 229). El-Muazzam İsa'nın Kudüs surlarını yıktırması üzerine paniğe kapılan halk daha güvenli yerlere göç etmeye başlamıştı. Şehirdeki endişe ve Haçlı korkusu nedeniyle Kudüs'ü terk ederek başta Dimaşk olma üzere başka şehirlere göç edenler arasında İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî gibi dönemin önde gelen âlimleri de bulunmaktaydı (Sibt İbnü'l-Cevzî, 1951: 8/I, 289).

Ne sebeple olursa olsun şehir surlarının yıkılması kararı Kudüs halkı üzerinde büyük bir endişe ve korkuya sebep olmuş görünmektedir. Dönemin kaynakları el-Muazzam'ın kararından sonra şehirdeki Müslümanların ortaya çıkan büyük kargaşa içinde kutsal yerlere giderek dua etmeye başladıklarından, birçok kimsenin de şehri terk ederek başta Dimaşk olmak üzere Şam'ın diğer şehirlerine göç ettiklerinden bahsetmektedir (İbn Vâsıl, 1972: IV, 32; Sibt İbnü'l-Cevzî, 1951: 8/II, 757; Hillenbrand, 2015: 229-230).

V. Haçlı Seferi tehlikesinden yaklaşık on yıl kadar sonra bu defa Eyyûbî melikleri arasındaki mücadele Kudüs'teki Müslüman hakimiyetini tehdit edecek boyutlara ulaştı. Bu mücadele sırasında Kudüs Haçlılar tarafından savaş yoluyla değil Eyyûbî meliklerinin şehri kendiliğinden teslimiyle ele geçirildi. Şöyle ki, Mısır'da hüküm süren el-Melikü'l-Kâmil, husumetinden çekindiği Dimaşk hâkimi kardeşi el-Melikü'l-Muazzam karşısında müttefik bir güç olarak II. Friedrich'i bölgeye davet etmiş ve kendisine Kudüs'ü teslim etmeyi kabul etmişti. El-Kâmil'in bu teklifi Friedrich tarafından memnuniyetle kabul edildi ve Müslümanların Haremüşşerîf hariç şehre girmemeleri karşılığında şehir 1229 (626) yılında Haçlılara teslim edildi. Böylece Kudüs, Selâhaddin'in vefatından yaklaşık otuz sene sonra yine Eyyûbî melikleri tarafından bu defa kendi elleriyle Haçlılara teslim edilmiş oldu (Hillenbrand, 2015: 230-231).

Kudüs'ün el-Kâmil tarafından Haçlılara teslimi Müslümanlar arasında tam bir infiale sebep olmuş görünmektedir. Dönemin önde gelen âlimlerinden ve meşhur vaizi Sibt İbnü'l-Cevzî gelişmeleri amcası el-Melikü'l-Kâmil'e karşı bir propaganda malzemesine dönüştürmek isteyen el-Muazzam'ın oğlu ve yeni Dimaşk meliki el-Melikü'n-Nâsır Dâvud'un isteğiyle Dimaşk Emevî Camii'nde Kudüs'ün başına gelen felaketi halka anlatmak üzere bir vaaz vermişti (İbn Vâsıl, 1972: IV, 245).

Bu durum esasen Kudüs'ün Eyyûbî melikleri nazarında stratejik ve siyasî açıdan kritik önemde kabul edilmediğinin bir işaretidir. Her bir Eyyûbî hükümdarı şehirde yeni dinî ve sosyal yapılar ve vakıflarla süsleme konusunda son derece azimkar davransa da şehrin kendileri açısından ifade ettiği siyasî önem hakimiyetleri altındaki esas merkezlerinden daha önemli telakki edilmemekteydi.

El-Kâmil'in 1238'de (635) vefatından yaklaşık bir yıl sonra 1239'da (636) Dımaşk hâkimi el-Melikü'n-Nâsır Dâvud şehri kısa bir süre de olsa Haçlılardan geri almayı başardı. Ancak en-Nâsır 1243'te (641) el-Melikü's-Sâlih Eyyûb karşısında kendisine destek olmaları karşılığında şehri bu defa kendisi yeniden Haçlılara teslim etmeyi kabul etti. 1244'te (642) ise Eyyûbî ailesi içindeki iktidar mücadelesinde, Moğollar karşısında yaşadıkları yenilgilerin ardından Şam taraflarına gelen kalabalık Hârizm birliklerini kendi safında rakibi Eyyûbî meliklerine karşı kullanmak isteyen el-Melikü's-Sâlih Necmeddin Eyyûb bu hareketiyle Kudüs için kötü sonuçlar doğuracak bir işe kalkışmış oldu. es-Sâlih Necmeddin'in davetiyle Filistin bölgesine gelen askerler Kudüs'e girerek şehri yağmaladılar ve özellikle Hristiyanlara ait birçok yeri talan ettiler (Kök, 2004: XXIX, 81; Hillenbrand, 2015: 234).

Netice itibariyle Eyyûbîler özellikle Selâhaddin sonrası dönemde daha açık şekilde görüldüğü üzere Kudüs'ü dinî bir merkez olarak kabul ve değerini takdir etmekle birlikte şehri hiçbir zaman siyasi ve askerî açıdan öncelikli konumda kabul etmediler. Bu anlayışları onların hem Haçlılar gibi dış düşmanlarıyla hem de birbirleriyle mücadelelerinde ortaya çıkan ikircikli politikalarında açık şekilde görülmektedir. Eyyûbîler açısından Beytûlmakdis siyasi ve stratejik bir merkezden çok dinî bir sembol olarak önem taşımaktaydı. Bu nedenle onlar özellikle şehrin dinî ve ilmî kimliğinin pekişmesine yönelik olarak önemli adımlar atmayı tercih etmişlerdi.

FETHİN ARDINDAN KUDÜS'TEKİ DÜZENLEMELER

İslâm dünyasındaki siyasi istikrarsızlıklar ve savaşlar ulemanın bir bölgeden başka bir bölgeye göç etmesinin en önemli sebeplerindendir. Savaşlardan etkilenen şehirlerdeki âlimler, şehirde yaşayan diğer insanlar gibi istikrar içinde bulunan şehirlere göç etmekteydiler. VI. ve VII. (XII. ve XIII.) asırlardaki göçlerin en önemli nedenlerinin başında Şam ve Filistin bölgelerindeki çok sayıda önemli şehrin Haçlılar tarafından işgal edilmiş olması gelmekteydi. Haçlı işgaliyle siyasi ve askerî açıdan sarsılan bölgelerde yaşayan çok sayıda insan ve aile daha güvenli yerlere göç etmek zorunda kalmıştı. Bu süreçte başta Beytûlmakdis olmak üzere işgal edilen şehirlerden pek çok insan İslâm dünyasının farklı bölgelerine göç etmiş, Haçlıların bölgeye ilk geldikleri 492 (1099) yılından sonra çok sayıda âlim Bağdat'taki Abbasi halifesinin ve Selçuklu sultanının yanına gitmişti. Büyük Selçukluların yıkılışından sonra ise Zengî ve Eyyûbî coğrafyası sahip olduğu imkanlarla ulema için yerleşilebilecek en uygun bölgeler olarak temayüz etti. Zengîler ve Eyyûbîler'in hüküm sürdükleri şehirlere göç eden âlimlerin pek çoğu gittikleri şehirlerde melikler veya devlet adamları tarafından himaye edildiler ve çeşitli mansıplar elde ettiler.² Zira Eyyûbî melikleri, ulemanın toplumsal hayat içerisinde oynadığı mühim rolü ve Haçlılara karşı girişilecek mücadelede en büyük destekçilerinin ulema olacağını çok iyi bilmekteydiler (Mahamid, 2007: 167).

Bu nedenle Selâhaddin Kudüs'e girince hem şehri âlimler için yeniden bir cazibe merkezi kılmak hem de sağlıklı işleyen bir sosyal hayatın tesisi için derhal birtakım düzenlemelere girişti. Müslümanların şehri geri almalarının ardından Latin Katolik Hristiyanların neredeyse tamamı şehri terk etmişti. Bununla beraber Ortodokslar ve Ya'kübîler (Süryaniler) cizye ödemeleri karşılığında Kudüs'te kalmaya devam ettiler. Selâhaddin onların şehirde kalmalarını teşvik etti ve daha önce Katolik Hristiyanların kontrolündeki Hristiyanların kutsal mekanlarını Ortodoksların kontrolüne verdi. Ayrıca etrafındaki bazı isimlerin Kamâme (Kıyamet) Kilisesi'nin tamamen yıkılması yönündeki tekliflerini de reddetti. Çünkü o bu teklifin İslam hukukuna aykırı olduğunu, ayrıca kilisenin yıkılmasının Hristiyanları Kudüs'e gelmekten alıkoymayacağını bilmekteydi. Diğer yandan Hz. Ömer'in Kudüs'ü fethettiğinde yapmadığı şeyi kendisinin yapmasının doğru olmayacağını da söylemişti. Fetihden sonra kısa bir süre kapatılan kilise daha sonra belirli bir ücret ödemeleri karşılığında yeniden Hristiyanların ziyaretine açıldı (Uleymî, 1999: I, 485; Runciman, 2008: II, 392; Mustafa, [ty]: 268).

Selâhaddin Beytülmağdis'teki asıl büyük değişiklikleri şehre yeniden İslamî bir kimlik kazandırmak için gerçekleştirdi. Fethin hemen ardından ilk olarak Kubbetüssahre'nin üzerinde bulunan haç indirildi ve hristiyanlara mahsus bütün alametler yok edildi. Aynı şekilde Templier şövalyelerinin kontrolünde bulunan Aksâ Camii da işgal döneminin bütün izlerinden arındırıldı. Her iki bina baştan aşağı temizlendi ve güzel kokularla bezendi. Nureddin Zengî tarafından Mescid-i Aksâ için yaptırılmış olan minberi Halep'ten getirterek yerine koydurdu. Selâhaddin 9 Ekim 1187 günü muhteşem bir kalabalıkla burada Cuma namazı kıldı (Runciman, 2008: II, 392; Mustafa, [ty]: 268; Polat, 2015:218).

Selâhaddin fethin ardından Kudüs'te birçok yeni düzenlemede bulundu. Özellikle şehirdeki dinî hayatı yeniden canlandırma amacıyla kurduğu medrese ve hankah bunun en önemli göstergeleri arasında sayılabilir. Kudüs'ün ulemanın yanı sıra özellikle toplumsal ve dinî hayatın işleyişinde önemli bir role sahip olan sûflerin de merkezi olmasını isteyen Selâhaddin Eyyübî onları şehre getirebilmek için onlar için de vakıflar tahsis etti. Özellikle kendisi tarafından 585 yılında kurulan ve açılışı Ramazan ayında gerçekleştirilen Salâhiyye hankahı bu adımların en önemlilerindedir (Uleymî, 1999: II, 99).³ Yine Selâhaddin döneminde onun önde gelen emîrleri arasında yer alan Hüsâmeddin el-Cerrâhî (ö. 598) tarafından sûfler için inşa edilen bir zaviye de şehrin ehl-i tasavvuf adına bir merkez haline dönüşmesi için atılmış önemli adımlardan biri olarak değerlendirilmelidir (Uleymî, 1999: II, 101-102). III. Haçlı seferi tehdidi ortadan kalktıktan sonra tekrar Kudüs'e gelen Selâhaddin Eyyübî şehirde birtakım idarî ve malî düzenlemelerde bulunmuş, bu sırada buradaki medreselerin vakıflarına bazı dükkanlar ve bostanlar ilave ederek medreselerin gelirlerini artırmıştır (Ebû Şâme, 2002: IV, 194; İbn Vâsıl, 1972: II, 407).

Selâhaddin'in başlattığı Kudüs'e İslami bir kimlik kazandırma çabalarına sonraki Eyyübî melikleri de büyük bir şevkle katıldılar. Mesela Selâhaddin'in oğlu el-Melikü'l-Efdal Ali 1194 (590) yılında Mâlikiler için bir medrese, kardeşi el-Melikü'l-Âdil Seyfeddin ise harem alanı içinde abdest alma mekanları ve içme suyu için çeşmeler inşa ettirdi. El-Âdil'in oğullarından Dimaşk meliki olan el-Melikü'l-Muazzam İsa belki de Selâhaddin'den sonra Kudüs'e en fazla önem veren Eyyübî meliki olarak temayüz etti. El-Muazzam Mescid-i Aksâ (Haremüşşerif) bölgesinde bazı tamiratların yanında Aksâ Camii'nin de bazı kısımlarını yeniden inşa ettirdi. O ayrıca şehirde biri Hanefiler diğeri de Arapça öğretimi için olmak üzere iki medrese inşa ettirerek şehrin ilmî açıdan da gelişimine önemli katkı sağladı (Hillenbrand, 2015: 226-227).

Esasen medreselerin bir şehrin ilmî kimliğinin inşasında oynadıkları rolden daha fazlasını ifade etikleri unutulmamalıdır. Eyyübî melikleri de Kudüs'te medreseler kurarken ilmî kaygıların yanında şüphesiz başka pek çok hususu birlikte düşünmekteydiler. Bu hususların başında ise şüphesiz ulemanın himaye edilmesinin özellikle siyasî zümreler için ifade ettiği anlam gelmektedir. Nitekim ulema İslâm toplumunun en önemli meşruiyet kaynağıdır ve Eyyübî melikleri ulemayı himaye ederek hem dış rakiplerine hem iç mücadelelerinde birbirlerine hem de alternatif yerel siyasî güçlere karşı ulemanın desteğini arkalarına almak istemekteydiler. Diğer yandan ise ulema İslam toplumunun her alanda sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi için gerekli olan kuralları belirleyen, uygulayan ve denetleyen en önemli unsurdur. Dolayısıyla siyasî zümreler açısından bakıldığında düzenli işleyen bir sosyal hayat için ulemanın oynadığı rol son derece önemlidir. Ayrıca İslam toplumunun özellikle Haçlılara karşı yürütülen mücadelenin parçası haline getirilebilmesinde ulema Eyyübî meliklerinin en önemli yardımcıları hatta bu mücadelenin belki de siyasî ve askeri zümrelerden daha önce gelen aktörleriydiler. Dönemin önde gelen vaizlerinin özellikle camilerde verdikleri vaazlarda ve yazdıkları eserlerde Müslümanları cihada teşvik etmeleri Haçlılarla mücadelenin en önemli motivasyonunu teşkil etmekteydi. İşte bütün bu nedenlerden dolayı Eyyübîler medreseler kurarak ulemayı sistematik bir şekilde himaye etmeye büyük önem vermekteydiler ve bu nedenle onlar için Şam ve Mısır'ın hemen her şehrinde olduğu gibi Kudüs'te de çok sayıda medrese kurdular.

EYYÜBİLER DÖNEMİNDE KUDÜS'TE KURULAN MEDRESELER

Eyyübîler döneminde Kudüs'te başta Sünnî fıkıh mezhepleri müntesipleri için vakfedilenler olmak üzere toplam on medrese kurulmuştur.

1. Salâhiyye Medresesi

Selâhaddin Eyyübî tarafından kurulan ve onun adına nispetle Salâhiyye ya da Nâsiriyye Salâhiyye diye anılan medrese daha ziyade Salâhiyye diye meşhur olmuştur. Dönemin kaynaklarından anlaşıldığı kadarıyla Selâhaddin Eyyübî'nin Kudüs'ün fethinin ardından gerçekleştirmeyi planladığı yenilikler arasında bir

medrese kurma fikri de vardı ve sultan bunun için hızla harekete geçmişti. Ancak fetihten kısa bir süre sonra III. Haçlı seferinin başlaması medresenin kuruluş sürecini geciktirdi. Bu nedenle medrese Haçlı tehdidinin ortadan kalkmasından sonra faaliyete geçti (Şeşen, 2000: 400).

Medresenin kitabesinde kuruluş tarihi olarak 588 (1192) yılının zikrediliyor olması medresenin III. Haçlı seferinden sonra faaliyete geçtiğini teyit etmektedir. Selâhaddin bu tarihte Kudüs beytûlmâl vekili olarak görev yapan Ebu Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr b. Hıdr el-Makdisî'yi fetihten sonra Kudüs beytûlmâlîne tahsis edilmiş bazı mülklerin satışı için görevlendirmişti. Satışı gerçekleştirilen mülkler arasında yer alan ve 583 yılında medrese kurmak üzere ayırdığı bir kiliseyi Selâhaddin Eyyûbî bizzat kendi servetiyle satın alarak burayı Şâfiî fakihler için medrese olarak vakfetmiş, burada kalan müderris ve talebeye geniş maaşlar tahsis ettiği gibi medreseye de zengin vakıflar bağışlayarak faaliyete geçirmiştir (İbn Vâsıl, 1972: II, 407; Abdûlmehdî, 1981: 182-183).

Selâhaddin tarafından medrese olarak vakfedilen bu kilise içinde Hz. Meryem'in kabrinin olduğuna inanıldığından Hristiyanlar tarafından kutsal kabul edilen en önemli mabetlerden de biriydi (Uleymî, 1999: I, 485). Ancak binanın geçmişî Haçlı hakimiyetinden de eskiydi. Söz konusu yapı Fâtîmîler döneminde dârü'l-ilm olarak hizmet vermekte ve burada önde gelen âlimler ders okutmaktaydı. Haçlılar Kudüs'ü ele geçirmelerinin ardından burayı kiliseye çevirmişlerdi. Selâhaddin ise burayı tekrar bir ilim merkezi olarak medreseye çevirdi (İbn Vâsıl, 1972: II, 407).⁴

Selâhaddin medresenin müderrisliğine uzun yıllardır beraberinde bulunan dönemin önde gelen fakihlerinden Ziyâeddin el-Hakkârî'yi (ö. 585/1189) getirmek istemişti. Ziyâeddin el-Hakkârî önemli bir âlim olmasının yanında Eyyûbî ailesinin beraberindeki önde gelen devlet adamları arasında yer almaktaydı. Mısır'da hakimiyet kurduğu dönemlerden itibaren Selâhaddin'in en önemli destekçisi ve en güvendiği isimlerden birisiydi. Selâhaddin'e sürekli tavsiyelerde bulunur, Selâhaddin de onun bu tavsiyelerini her zaman dikkate alırdı (İbn Vâsıl, 1972: I, 169; Ebû Şâme, 2002: IV, 65; İbn Hallikân, 1978: III, 497).⁵ Ancak fetihten sonra III. Haçlı seferi nedeniyle medresenin kurulması gecikince bu amacını gerçekleştirmedi. Medrese açıldığında ise Ziyâeddin el-Hakkârî vefat etmişti. Bunun üzerine Selâhaddin medresenin müderrisliğine yine dönemin önde gelen fakihleri arasında yer alan Bahâüddin b. Şeddâd'ı (ö. 632/1234) getirdi (İbn Vâsıl, 1972: II, 407).

İbn Şeddâd, Selâhaddin Eyyûbî ile Kudüs'ün fethinden sonra tanışmıştı. İlmini takdir ettiği İbn Şeddâd'ı Dimaşk'a davet eden Selâhaddin ona ihsanlarda bulunmuş ve onu en yakınındaki isimler arasına almıştı. Selâhaddin Eyyûbî tarafından Kudüs kâdılkudâtlığına getirilen İbn Şeddâd Salâhiyye'nin kurulmasının ardından medresenin müderrisliğini de üstlendi.⁶

Salâhiyye, Eyyûbîler döneminde Kudüs'ün en prestijli medresesiydi. Dönemin önde gelen âlimlerinin medresede müderrislik görevini üstlenmiş olmaları bu durumu teyit etmektedir. İbn Şeddâd'ın ardından Mecdüddin b. Cehbel (ö. 596/1200), Fahreddin b. Asâkir (ö. 620/1223), İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245) ve İzzeddin b. Abdüsselâm (ö. 660/1262) gibi isimler medrese müderrisliğini üstlenen isimler arasında yer aldılar (Abdülmehtdi, 1981: 187).

Salâhiyye'nin önemini Memlûkler döneminde de korumaya devam ettiği yine dönemin önde gelen âlimlerinin medresede müderrislik yapmalarından anlaşılmaktadır. Hatta medrese müderrisliği zaman zaman ulema arasında bir mücadele ve rekabete dahi konu olmuştur. Melik Zahir Çakmak zamanında dönemin önde gelen iki fakih Cemâleddin İbn Cemâa ile Sirâceddin Ömer b. Musa el-Hımsî medrese şeyhliğini elde etmek için mücadele ettiklerinde bu iki önde gelen âlim arasında bir münazara tertip edilmesine karar verilmiş ve münazarada Hımsî'ye üstünlük sağlayan İbn Cemâa Salâhiyye müderrisliğine getirilmişti (Abdülmehtdi, 1981: 196-197).

Müderrisler göreve atandıklarında büyük bir merasim gerçekleştirilmesi adettendi. Memlûkler dönemine gelindiğinde Kudüs'te dört kâdıkkudât vardı ve Şâfîî kâdıkkudâtı, Salâhiyye'nin müderrisliğini de üstlenmekteydi. Ayrıca medrese müderrislerinin Mescid-i Aksâ hatipliğini de üstlenmeleri gelenek hâline gelmişti (Abdülmehtdi, 1981: 197-198).

2. Efdaliyye Medresesi

Eyyûbî meliklerinin Kudüs'ün her açıdan İslâm dünyasında ilmî bir merkez olarak temayüz etmesini arzuladıklarının en güzel örneklerinden biri Efdaliyye Medresesi'dir. Medresenin bânisi Selâhaddin Eyyûbî'nin oğlu el-Melikü'l-Efdal Nureddin Ali'dir (ö. 622/1225) ve medrese onun adına nispetle Efdâliyye diye isimlendirilmiştir. Medrese Beytûlmakdis'e gelen ve orada ikamet eden Mâlikî fakihler için 589 (1193) yılında vakfedilmiştir. Medresenin Mağrib bölgesinden ilim tahsili için Beytûlmakdis'e gelen erkek ve kadın âlim ve talebe kimseler için vakfedilmiş olduğu medrese vakfiyesinde açık şekilde belirtilmişti (Uleymî, 1999: II, 97; Abdülmehtdi, 1981: 336). Bu durum Mağrib bölgesi ve Endülüs gibi Mâlikî mezhebinin güçlü olduğu coğrafyalardan Beytûlmakdis'e ilim tahsili için çok sayıda âlim ve talebenin geldiğinin bir göstergesi olmanın ötesinde, İslam dünyasında canlı bir ilmî hayatın olduğuna ve medresenin kurulduğu dönemde bölgeler arasında ilmî alış-verişin yoğun olarak devam ettiğine dair önemli bir işarettir. Diğer taraftan ise Eyyûbîler'in özellikle Şâfîîliği himaye ederek diğer mezhepleri ihmal ettiklerine dair iddiaların da tutarsızlığına bir delil olarak kabul edilebilir (bk. Yılmaz, 2017: 248-253).

3. Meymûniyye Medresesi

Medrese Eyyûbî dönemi siyasî ve askerî zümrelerinin ilmî faaliyetler ve vakıf kurmaya olan desteklerinin güzel örneklerinden biridir. Medresenin vâkîfı Emîr

Fârisüddin Ebî Saîd Meymûn el-Kasrî'dir. Kuruluş tarihi cemaziyelevvel 593 olan medrese Şâfiî mezhebi müntesipleri için vakfedilmiştir (Uleymî, 1999: II, 100; Abdülmehdi, 1981: 340). Medresenin vakıfları ve ilk müderrisleri hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Memlûkler döneminde önde gelen bazı âlimlerin burada müderrislik yaptıkları, hatta Salâhiyye'de muîd olarak görev yapan bir âlimin Meymunıyye'de müderrislik mansıbını elinde tuttuğu bilinmektedir (Abdülmehdi, 1981: 341-342).

4. Nahviyye Medresesi

Medrese Eyyûbiler'in Dımşak meliki el-Melikü'l-Muazzam İsa tarafından Arapça eğitim ve öğretimi için vakfedilmiştir. el-Melikü'l-Muazzam zamanında Dımaşk'ta çok sayıda medrese kurulduğu gibi bizzat kendisi tarafından Kudüs'te de birçok vakıf kurulmuştur. İlim ehline büyük destekler veren el-Melikü'l-Muazzam'ın bizzat kendisi de hem bir fakih hem de önemli bir dil âlimi olarak bilinmektedir. Bu alanlarda müstakil eserler telif eden el-Muazzam özellikle nahivde döneminin önde gelen isimleri arasında yer almaktaydı.⁷

Nahiv dersleri vermek üzere kurulan medresede Sibeveyhi'nin *el-Kitab'ı*, Ebû Ali el-Fârisî'nin *el-İzâh'ı*, İbnü's-Sikkît'in *İslâhu'l-mantık'ı*, Harîrî'nin *Mülhatü'l-irâb'ı* gibi eserler en fazla okutulan kitaplar arasında yer almaktaydı. Bununla beraber nahiv dışında lûgat, aruz, belagat, edebiyat gibi Arap diline dair diğer ilimlerin de medresede okutulduğu bilinmektedir (Abdülmehdi, 1981: 351).

Hemen hepsi Şâfiî mezhebi müntesibi olan Eyyûbî ailesi içinde tek Hanefî melik olarak dikkat çeken el-Melikü'l-Muazzam İsa Dımaşk'ta Hanefîler için Muazzamiyye Medresesi'ni inşa ettirdiği gibi Kudüs'te de aynı isimde yine Hanefîler için bir medrese inşa ettirmişti. el-Muazzam Nahviyye Medresesi'ni de yine Hanefî âlim ve talebeler için kurmuştu. Medresenin başında bir müderris bulunmakta, aynı zamanda yine vâkif tarafından beş vakit namaz kıldırarak üzere bir de imam görevlendirilmişti. Medresede nahiv öğrenmek üzere yirmi beş talebe ve öğretici olarak da bir nahiv şeyhi bulunması ve bu kimselerin tamamının Hanefî olmaları medresenin vakfiyesinde şart koşulmuştu (Abdülmehdi, 1981: 352).

Medresenin ilk müderrisinin kim olduğu konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak özellikle Memlûkler döneminde Beytûlmakdis ve Gazze kâdilkudâtlığını üstlenmiş olan Takiyüddin Ebubekir b. İsa b. er-Rassâs el-Ensari el-Makdisi el-Hanefî (ö. 832/1429) gibi önde gelen isimlerin medresede müderrislik yapmış olması, medresenin uzun yıllar ilmî çevrelerde önemli bir mekân olarak kabul edildiğine işaret etmektedir (Abdülmehdi, 1981: 353). Ayrıca medrese müderrisleri arasında fıkıh, hadis ve tefsir gibi ilimlerde temayüz etmiş kimselerin bulunması medresede nahiv dışında başka ilimlerin de okutulmuş olma ihtimalini güçlendirmektedir.

5. Nâsiriyye Medresesi (Gazzâliyye)

Medrese kaynaklarda Şâfiî fakihî Nasr b. İbrahim el-Makdisî'ye (ö. 490/1097) nispetle Nâsiriyye diye geçmektedir. Daha sonra ise İmam Gazzâlî'ye nispetle Gazzâliyye Medresesi olarak da meşhur olmuştur. Haçlılar Beytülmakdisi işgal etmeden önce şehrin en önemli ilim merkezlerinden birisi durumunda olan medrese, işgal döneminde bu özelliğini yitirmiş ve Selâhaddin Eyyübî'nin şehri yeniden fethine kadar işlevsiz kalmış, fethin ardından yeniden parlak bir ilim merkezine dönüşmüştür. Medresenin ilk müderrisi Nasr el-Makdisî'nin burada talebe okuttuğu ve eser telif ettiği bilinmektedir. Aynı şekilde Gazzâlî de burada dersler vermiş ve çok sayıda talebe okutmuştur. Gazzâlî *er-Risaletü'l-kudsiyye fi kavaidi'l-akâid* isimli risaleyi burada Beytülmakdis halkı için yazmış ve bu risaleyi daha sonra İhya'nın içerisine dahil etmiştir (Abdülmehti, 1981: 356-357).

Nâsiriyye Medresesi esasen müstakil bir medrese binası değildi. Mescid-i Aksâ içerisinde ders vermek üzere vakfedilmiş bir bölümdü. Burası ilerleyen zamanlarda ilk müderrisleri olan Nâsr el-Makdisî ve Gazzâlî'nin isimleriyle meşhur olmuştu (Mahamid, 2009: 201). Medreseyi yeniden ihya eden ise şehirdeki Nahviyye ve Muazzamiyye medreselerinin de vâkıfı olan el-Melikü'l-Muazzam İsa'dır. 610 (1213) yılında el-Melikü'l-Muazzam İsa tarafından yenilenen medrese bir kıraat ve nahiv medresesi olarak yeniden vakfedildi. el-Muazzam buraya ismi daha önce de geçen çok sayıda Arap diline dair kitap vakfetti (Uleymî, 1999: II, 76; Abdülmehti, 1981: 357). Medresenin ilk müderrisi olarak aynı zamanda Beytülmakdis'teki Salâhiyye'nin de müderrisi olan İbnü's-Salâh eş-Şehrezurî atandı. İbnü's-Salâh 616 (1219) yılına kadar müderrisliği devam ettirdi. Bu tarihte el-Muazzam İsa'nın Haçlı tehdidinden dolayı şehrin surlarını yıktırması üzerine müderrisliği bırakarak Dimaşk'a geldi (İbn Vâsıl, 1972: IV, 32; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 1951: 8/II, 757).

İbnü's-Salâh'ın aynı zamanda müderrisi olduğu Salâhiyye'de hadis, fıkıh ve daha başka dersler verdiği bilinmektedir. Nâsiriyye'de de muhtemelen bu dersleri de vermekteydi. Kıraat ve nahiv dersi vâkıf tarafından şart koşulan derslerdi ve bunlar muhakkak okutulmaktaydı. Fakat bunların yanında medresede müderrisliği üstlenen âlimlerin ilmî birikimlerine göre medresede başka disiplinlere dair de dersler vermiş olmaları muhtemeldir (Abdülmehti, 1981: 358).

6. Bedriyye Medresesi

El-Melikü'l-Muazzam İsa zamanında kurulan bir başka medrese Bedriyye Medresesi'dir. Medrese dönemin emîrlerinden Bedreddin Muhammed b. Ebi'l-Kâsım Muhammed el-Hakkârî (ö. 614/1217) tarafından Şâfiî mezhebî müntesipleri için 610 (1213) yılında vakfedilmiştir (Abdülmehti, 1981: 359).

İlme ve ilim ehline büyük önem veren Emîr Bedreddin, döneminde örneğine çokça rastlanıldığı üzere medresenin idaresini kendisi ve kendisinden sonra da çocuklarının uhdesine vermişti. Medresenin girişindeki kitabeden

anlaşıldığına göre vâkif kendisinden sonra medresenin nâzırlığını kendi çocuklarından en reşid olanına bırakılmıştı (Abdülmehti, 1981: 359).

7. Muazzamiye Medresesi

Eyyûbîler'in Dımaşk meliki el-Melikü'l-Muazzam İsa tarafından 606/1209 yılında Hanefî mezhebi müntesipleri için kurulmuştur (Uleymî, 1999: II, 89). Bu nedenle medrese el-Medresetü'l-Hanefiyye diye de isimlendirilmiştir. Beytûlmakdis'in en büyük ve önemli medreselerinden olan Muazzamiye Hanefî fıkının tedris edildiği en prestijli medreseler arasında da yer almaktaydı. Kendisi de özellikle fıkıh ve nahiv gibi ilimlerde âlim bir kimse olarak kabul edilen el-Melikü'l-Muazzam'ın Eyyûbî ailesi içindeki tek Hanefî melik olduğundan ve Dımaşk'ta da yine aynı isimle başka bir Hanefî medresesi kurduğundan daha önce bahsedilmişti.⁸ el-Muazzam tıpkı Dımaşk'taki medresesinde olduğu gibi Beytûlmakdis'te kurduğu medrese için de geniş vakıflar tahsis etmişti. Bu vakıflar arasında özellikle çok sayıda köyün geliri dikkati çekmekteydi (Uleymî, 1999: II, 90).

El-Melikü'l-Muazzam Muazzamiye'nin idaresini kendi soyundan gelenlere tahsis etmişti. Bu nedenle medresenin nâzırlığı bir dönem oğlu el-Melikü'l-Kâhir Bahâüddin Abdümelik'in (ö. 676/1278) elinde bulunmaktaydı. Muazzamiye Eyyûbî döneminde olduğu gibi Memlûkler döneminde de önde gelen Hanefî âlimlerin müderrislik yaptıkları bir medrese olarak faaliyet göstermeye devam etti. Muazzamiye Beytûlmakdis'teki en prestijli Hanefî medreselerinin başında gelmekteydi.⁹

8. Emcediye Medresesi

Medrese el-Melikü'l-Muazzam İsa'nın üvey kardeşi el-Melikü'l-Emced Hasan tarafından Hanefî mezhebi müntesipleri için vakfedilmiştir. el-Muazzam döneminde 624 (1227) yılında medreseye müderris ataması yapıldığı bilinmekle beraber ilk müderrislerinin kim olduğu hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. el-Melikü'l-Emced babası el-Melikü'l-Adil Seyfeddin zamanında vefat etmiş ve Kudüs'teki medresesinde defnedilmişti (Abdülmehti, 1981: 394).

9. İzziye Medresesi

Medrese el-Melikü'l-Muazzam İsa'nın üstâdüddarı İzzeddin Aybek el-Muazzamî (ö. 647/1249) tarafından kurulmuştur. Dımaşk'ta da bir medrese kuran İzzeddin Aybek'in kurmuş olduğu vakfın, Kudüs Müslümanların elinde ise Kudüs'te değilse Dımaşk'ta Emevi Camii'nde faaliyet göstermesini şart koşmuş olması bu medresenin aslında müstakil bir yapı olmaktan ziyade Aksâ ya da başka bir camide bir zâviye olması ihtimalini güçlendirmektedir (Abdülmehti, 1981: 396).

10. Evhadiye Medresesi

Medrese Memlûkler zamanında 20 Rebiülahir 697 (4 Şubat 1298) tarihinde kurulmuştur. Bununla beraber medresenin bânisi Eyyûbî ailesinden gelen bir

melik olması bakımından dikkat çekicidir. Medresenin vâkırı olan el-Melikü'l-Evhad Necmeddin Yusuf, Eyyûbîler'in Dımaşk meliki el-Melikü'l-Muazzam İsa'nın, oğlu el-Melikü'n-Nasır Davud'dan olan torundur (Uleymî, 1999: II, 85).

SONUÇ

Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin 1187'de fethiyle Kudüs yaklaşık yüz yıl aradan sonra yeniden İslâm hakimiyetine girdi. Fetihten gerek Selâhaddin gerekse ardından gelen diğer Eyyûbî melikleri tarafından gerçekleştirilen düzenlemelerle şehirdeki Haçlı izleri ortadan kaldırıldı. Özellikle Müslümanlar için dinî ve sembolik değeri yüksek Aksâ Camii ve Kubbetüssahre gibi mekanlardaki Hristiyanlığa ait Haçlı dönemine dair izler tamamen silindi. Diğer taraftan ise özellikle idareciler eliyle şehrin yeniden İslâmî bir kimlik kazanması için sistematik bir faaliyet ortaya konuldu. Bu faaliyetlerin temel amacı ulemâ için Beytûlmakdis'i yeniden cazip bir mekân haline getirmektir ve bu nedenle alimler için şehirde hızla yeni mansıplar ihdas edildi. Ulemayı şehre çekmek için yürütülen bu sistematik faaliyetlerin başında ise onlar için medreseler kurmak gelmekteydi. Bu dönemde şehirde özellikle fıkıh ve nahiv ilimleri merkezli toplam on medrese kuruldu. Kurulan bu medreseler çok sayıda önde gelen alimin ve talebenin şehre gelmesini, şehirde İslâmî kültürün hızla yerleşmesini sağladı. Beytûlmakdis Eyyûbîler döneminde hiçbir şekilde siyasi bir merkez olarak benimsenmese de dinî ve ilimi bir merkez olarak önemini her zaman devam ettirdi.

KAYNAKÇA

- Abdülmehdî, A.H. (1981). *El-Medâris fî Beyti'l-makdis fi'l-asreyni'l-Eyyûbî ve'l-memlûkî devruhâ fi'l-hareketi'l-fikriyye*. Amman: Mektebetü'l-Aksâ.
- Ebû Şâme, M. (2002). *Kitâbü'r-Ravzateyn fî ahbâri'd-devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye* (İbrahim Şemseddin thk.) (Cilt: I-V). Beyrut.
- Hillenbrand, C. (2015). *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri* (Nurettin Elhüseyni Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- İbn Hallikân, Ş. (1978). *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân* (İhsan Abbas thk.) (Cilt: I-VIII). Beyrut: Dâru Sâdır.
- İbn Receb, (2005). *Kitâbü'z-zeyl alâ tabakâti'l-Hanâbile* (Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin thk.) (Cilt I-V). Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan.
- İbn Vâsıl, (1972-1977). *Müferricü'l-kürûb fî ahbâri Benî Eyyûb* (Cilt I-V). Kahire.
- İbnü'l-Esir, İ. (2002). *El-Kâmil fi't-târîh* (Halil Me'mûn Şihâ thk.) (Cilt: I-IX). Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- Koca, F. (1999). İbn Kudâme, Muvaffakuddin. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt: 20, s. 139). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
- Kök, B. (2004). El-Melikü's-Sâlih, Eyyûb, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (Cilt: 29, s. 80-82). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
- Mahamid, H. (2007) Franks' Effect on Islamic Spirit, Religious and Cultural Characters in Medieval Syria, *Nebula*, IV/1, 188-212.
- Mustafa, Ş. (ty.) *Salâhuddîn*, Dımaşk: Dâru'l-kıla.
- Polat, Z. (2015). Salâhaddin Eyyûbî'nin Haçlı Siyaseti ve Kudüs Haçlı Krallığıyla Yaptığı Antlaşmalar. (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul.
- Runciman, S. (2008). *Haçlı Seferleri Tarihi* (Fikret İşıltan, Çev.) (Cilt 1-3). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Safedî, (1981). *El-Vâfi bi'l-vefeyât* (Franz Steiner Verlag thk.) (Cilt: I-XXX). Wiesbaden.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî. (1951). *Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-a'yân* (Cilt 8: I-II). Haydarabad.
- Şeşen, R. (2000). *Selâhaddin Eyyubi ve Devri*, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültürünü Araştırma Vakfı.
- Uleymî, M. (1999). *El-Ünsü'l-celîl bi-târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl* (Mahmud Avde el-Ke'âbine thk.) (Cilt: I-II). Amman: Mektebetü Dendis.
- Yılmaz, H. (2012). Dımaşk Eyyûbî Meliki el-Melikü'l-Muazzam'ın İlmî Hayatı, Önder Kaya (Ed.). *Eyyubiler Yönetim, Diplomasi, Kültürel Hayat* içinde (ss. 329-347). İstanbul: Küre Yayınları.
- _____ (2008). *El-Melikü'l-Muazzam ve Döneminde Dımaşk'ta Kurulan Medreseler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- _____ (2016). Osmanlı Son Döneminde Medreselerin İslahı ve Panislamizm Tartışmaları Bağlamında Bir Medrese: Kudüs Selâhaddin-i Eyyûbî Külliye-i İslâmiyyesi ve Külliye Talimatnamesi, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, LI, 79-113.
- _____ (2017). *Zengî ve Eyyûbî Dımaşk'ında Ulema ve Medrese*. İstanbul: Klasik Yayınları.

SONNOTLAR

- 1 Bu isimlerden biri olan Steven Runciman, Selâhaddin'in hem Hittin savaşında esir edilenlere hem de Kudüs'ü terk eden Hristiyanlara güzel muamelesini ayrıntılı şekilde anlatmaktadır (bk. 2008: II, 385-392).
- 2 Bu dönemde Haçlı işgali nedeniyle bölgeden göç etmek zorunda kalanların şüphesiz en dikkat çekici olanlarından birisi Hanbelî Benî Kudâme ailesidir. Benî Kudâme ailesi Kudüs yakınlarındaki Cemmâil'de ikamet etmekte iken Haçlıların bölgeyi işgal etmeleri ve yerli halka kötü muameleleri nedeniyle 551'de (1156) Dimaşk'a göç etmek zorunda kalmıştı. Bu aileye mensup meşhur fakih Muvaffakuddin b. Kudâme (ö. 620/1223) Dimaşk'a geldiği sırada on yaşındaydı (İbn Receb, 2005: II, 133; Safedî, 1981: XVII, 37; Koca, 1999: XX, 139).
- 3 Söz konusu hankahın daha önceden Kudüs'ün Haçlıların elinde olduğu dönemde Kudüs patriğine ait olan bir ev olduğu, fethin ardından Selâhaddin'in bu evi sûfler için vakfettiği de belirtilmektedir (bk. Uleymî, 1999, I, 485; II, 88; Abdülmehdî, 1981: 181).
- 4 Fâtımîler döneminde dârü'l-ilm, Haçlılar zamanında kilise, ardından Eyyûbîler zamanında tekrar medrese olarak hizmet veren yapı Eyyûbîler döneminin ardından Memlûkler ve Osmanlıların en azından ilk yıllarında da İslâmî ilimlerin tedris edildiği bir eğitim merkezi olma özelliğini devam ettirmiştir. Bununla beraber söz konusu yapı uzun yıllar medrese olarak kullanıldıktan sonra aradan geçen zaman içinde fonksiyonunu yitirmiş, 1842 yılında camiye çevrilmek istenmiş fakat bu düşünce gerçekleştirilememiştir. 1856 yılında ise Kırım Savaşı'ndaki yardımlarından dolayı Sultan Abdülmecid (ö. 1861) tarafından "hediye olarak" Fransa İmparatoru III. Napolyon'a (ö. 1873) verilmiş ve Fransızlar tarafından yeniden kiliseye dönüştürülmüştür. 1914'te Cemal Paşa (ö. 1922) tarafından kilisenin bir bölümüne el konulmuş ve bina askerî amaçlar için tahsis edilmiştir. El konulan bu kısım daha sonra Cemal Paşa'nın iradesiyle Selâhaddin-i Eyyûbî Külliye-i İslâmiyesi olarak açılırken kilise de yan tarafında faaliyetlerine devam etmiştir. Osmanlının son dönemlerinde yeniden faaliyete geçirilen Salâhiyye hakkında detaylı bilgi için bk. Yılmaz, 2016: 79-113.
- 5 Ziyâeddin el-Hakkârî haçlılarla yapılan bir savaşta esir düştüğünde Selâhaddin onun için yüklü miktarda fidye ödemeyi kabul etmişti. Ziyâeddin vefat ettiğinde yine haçlılara karşı gerçekleştirilen bir sefer sırasında orduda bulunmaktaydı ve ordugâhta vefat etmişti (İbnü'l-Esir, 2002: IX, 309).
- 6 İbn Şeddâd Selâhaddin dönemi boyunca Kudüs'te üstlenmiş olduğu görevlerini sürdürdü. O, Haçlı tehdidi karşısında Selâhaddin tarafından destek temin etmek amacıyla Abbâsî halifesi Nâsır-Lidinillâh'a elçi olarak gönderildi. Selâhaddin hayatta olduğu sürece onun en büyük destekçilerinden olan İbn Şeddâd, Selâhaddin'in vefatından sonra Halep'e Selâhaddin'in oğlu el-Melikü'z-Zâhir'in yanına gitti ve burada başta kâdilkudâtlık olmak üzere önemli mansıblar edindi (hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İbn Hallikân, 1978: VII, 84-100).
- 7 El-Melikü'l-Muazzam'ın ilmî hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Yılmaz, 2012: 329-347.
- 8 El-Melikü'l-Muazzam İsa döneminde Dimaşk'ta başka medreseler de kurulmuştu. Bu medreseler hakkında geniş bilgi için bk. Yılmaz, 2008: 76-92.
- 9 Bahsi geçen dönemlerde medresede müderrislik yapan önde gelen bazı âlimler için bk. Abdülmehdî, 1981: 365-390.